

ПІДПРИЄМНИЦЬКІ ІНТЕРЕСИ ТА МЕХАНІЗМИ ЇХ УЗГОДЖЕННЯ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І МЕТОДОЛОГІЇ

Розв'язання складної та суперечливої ситуації, яка склалася в період зламу адміністративно-командної системи господарювання, вимагає розробки ретельно продуманої системи заходів, спрямованих на задіяння рушійних сил економічної трансформації. Підґрунтям для таких суспільних перетворень виступає економічна теорія розвитку інтересів – однієї з центральних категорій, що відображає зміст і напрям руху ринкових відносин. Особливого значення набуває використання положень теорії інтересів в період докорінних змін в системі управління суспільним виробництвом, формах і методах господарювання. Не випадково з кінця 60-х рр. минулого століття проблема економічних інтересів привертає увагу дослідників: В. Агєєва [1], П. Єщенка, Б. Кваснюка [2], В. Каманкіна [3], І. Комарницького [4], Ю. Палкіна [5], В. Радасва [6], В. Сизоненка [7], А. Чухна [8].

Значний поштовх для активізації аналізу економічних інтересів дає перехід від адміністративно-командної до ринкової системи господарювання. Такі дослідники як М. Єрмошенко [9], В. Новицький [10] звертають увагу на появу такого феномену як національний економічний інтерес; В. Сизоненко, Н. Колесник – на механізм взаємозв'язку власності і підприємницьких інтересів [11]; М. Швайка – на проблеми захисту національних економічних інтересів в умовах глобалізації [12], В. Симоненко [13] та М. Чумаченко акцентують увагу на розвитку регіональних інтересів [14].

Наведений перелік не є вичерпним: він свідчить про актуальність і різноманітність проблеми інтересів в економічній теорії. Тому в сучасних умовах, коли переглядаються концептуальні уявлення про зміст і механізм реалізації економічних інтересів, цілей і потреб суспільного розвитку виникає необхідність поглибленого аналізу даної проблеми.

Головною метою дослідження підприємницьких інтересів стає поглиблення сучасного розуміння їх змісту та обґрунтування механізмів узгодження інтересів чисельного прошарку підприємців з суспільними інтересами.

Відомо, що поняттям «інтерес» широко оперують філософи, економісти, юристи, соціологи, політологи, психологи, педагоги та представники інших суспільних дисциплін. При багатоплановості досліджень різноманітних сторін розвитку суспільства часто зміст і функціональне значення інтересу модифікується, набуває певної специфічності. Створюється видимість існування багатьох абсолютно самостійних категорій, що не мають нічого спільного між собою, хоч кожна з них і називається інтересом. Наприклад, лінгвісти, виводячи етимологічне поняття інтересу із середньовічної латинської *interesse* (мати значення), визначають його двояко: 1) увага людини, збуджувана чим-небудь значним чи привабливим для неї; 2) цікавість, значущість. А з французької *interes* – це користь, вигода, прибуток, відсотки, приріст на гроші [15, с. 276]. Звичайно, сутність соціальних категорій неможливо пояснити за допомогою семантики. Однак розуміння значень тих чи інших слів, що використовуються для формулювання, нами вбачається досить-таки важливим і необхідним.

Психологи та педагоги трактують інтерес як стан свідомості, спрямованість думок і уваги на певний предмет, придбання благ, знань, отримання задоволень тощо. Економічна теорія ж на відміну від психології, концентрує свою увагу при вивченні інтересів не на психосуб'єктивних факторах, а на їх зв'язку з матеріальним виробництвом, вивчає їхню природу, закономірності формування і розвитку, місце та роль у суспільному розвитку.

Розбіжність поглядів при визначенні даної категорії представниками окремих суспільних наук виявляється не лише в розходженнях між дефініціями, але й, що більш важливо, у концептуальному розумінні сутності інтересів. Іноді взагалі відмовляється в праві на існування інтересу як загальносоціологічної категорії [16, с. 129].

Навряд чи така позиція може вважатися прийнятною, оскільки її прихильники, заперечуючи поняття "інтерес взагалі", тим самим пропонують давати йому кілька визначень відповідно до специфіки потреб і вимог різних наук.

В інтересах закладено зумовлені змістом соціальних обставин вимоги та стимули до певних дій. Не випадково вони виступають однією з рушійних сил кардинальних перетворень у суспільному розвитку. У них одночасно виражено об'єктивну необхідність та історичну доцільність дій суб'єктів. Інакше кажучи, спонукальний вплив інтересів полягає, насамперед, у тому, що через їх усвідомлення в людини формуються певні мотиви, суб'єктивно-психологічні матриці (штампи, моделі) поведінки. Спонукальною силою діяльності економічні інтереси стають у процесі їх пізнання й усвідомлення

суб'єктом. Відображаючись у свідомості, інтереси впливають на старанність людини, стиль господарювання, визначають її поведінку у господарському житті. Це означає, що механізм реалізації економічних інтересів, їх узгодження та взаємодії викликає необхідність розвитку свідомої діяльності господарських суб'єктів, формування у них спонукальних мотивів до трудової діяльності для задоволення своїх потреб, цілей та засобів їх втілення. Іншими словами, потреби як об'єктивний чинник діяльності та її вирішальна спонукальна сила започатковують розвиток інтересу і тим самим виступають одним із його джерел. Потреби, відбиті через виробничі відносини, і становлять суть основи економічних інтересів, а люди вступають до процесу суспільного відтворення, коли усвідомлюють свої економічні інтереси. Отже, тісний зв'язок і взаємозумовленість потреб і економічних інтересів дозволяє характеризувати останні як змістовний вияв творчо перетворювальної діяльності суб'єкта, спрямованої на вдосконалення своїх здібностей, самоутвердження та самовираження.

Економічний інтерес, його об'єктивний зміст, форми вияву реалізуються через різні види діяльності суб'єктів – господарської, підприємницької, управлінської тощо, у процесі якої об'єктивно виникають і розвиваються виробничі відносини. Визнання положення про об'єктивність економічних інтересів, їх вторинність щодо виробничих відносин в жодному разі не зменшує їх ролі у розвитку продуктивних сил. Економічні інтереси відіграють функціональну роль у системі виробничих відносин. Саме вони становлять ту ланку, яка опосередковує взаємодію діалектичних суперечностей – неперервності та дискретності розвитку економічної системи і породжує об'єктивні економічні суперечності, що є джерелом поступального прогресивного розвитку та одночасного вдосконалення економічної системи й економічних інтересів. Тим самим економічний інтерес як єдність об'єктивного і суб'єктивного характеризує свою власну здатність перетворюватись з чинника спонукальної діяльності на чинник активізації трудової господарської діяльності людей.

Водночас цілеспрямоване використання економічних інтересів як усвідомленої форми потреб людини займає досить важливе місце в управлінні на макро- та мікроекономічному рівні. В умовах узгодженої взаємодії зі стимулами інтереси виступають: 1) об'єктом управління; 2) надзвичайно важливим інструментом впливу на суб'єктів економічних відносин; 3) рушійною силою розвитку економічної системи. Єдність і протилежність економічних інтересів виступає джерелом саморухомості їх як цілісної системи, перетворюючи тим самим економіку на режим саморегульованої сукупності зв'язків і відносин між її учасниками.

Винятково важливу роль для становлення підприємницького сектора, розгортання соціально значущих форм підприємницької діяльності відіграє соціально-економічне середовище. З позицій сучасних концепцій підприємництва сегментаційними критеріями аналізу соціально-економічного середовища, видокремлення його структури та визначення функціонального призначення в умовах ринкової трансформації економіки можуть бути послідовні етапи розгортання змісту підприємницької діяльності. До таких етапів, на наш погляд, слід віднести:

- по-перше, етап становлення підприємницької діяльності, у межах якого відбувається формування початкових умов входження в бізнес і функціонування новостворених підприємств. Основними умовами започаткування власної справи є створення нормативно-правових засад, формування ринкової інфраструктури, організація різних форм державної підтримки, створення форм взаємодії підприємств різних форм власності та господарювання; забезпечення законодавчого поля, яке визначає права власності та їх збереження; стабільність принципів формування податкового, кредитного, митного та іншого законодавства, що визначає характер взаємодії держави і підприємця;

- по-друге, етап розгортання заходів державного сприяння розвитку підприємницького сектора як цілісності, сегмента економічної системи. Головний зміст функцій соціально-економічного середовища при цьому полягає у створенні умов реалізації виробленого продукту, зростанні кількості діючих підприємств до "критичної маси", що забезпечує становлення і функціонування конкурентного середовища. На цьому підґрунті відбувається насичення ринку товарами народного вжитку і продукції виробничого призначення. Кінцевим результатом розвитку підприємницького сектора на цьому етапі є забезпечення позитивної динаміки економічних перетворень, безповоротності процесу переходу до ринкових відносин;

- по-третє, етап структурних зрушень в економіці в умовах посилення впливу підприємницької діяльності на інші сфери діяльності, і як результат, внутрішнє перетворення змісту підприємництва. Від діяльності, в якій переважають цілі звичайного суб'єкта господарювання, відбувається перехід до посилення інноваційної спрямованості, освоєння нововведень. Це стає підґрунтям для становлення розвиненого інноваційного підприємництва, концентрації зусиль на розвитку нових перспективних напрямів господарської діяльності.

Держава має ініціювати формування економічних інтересів суб'єктів господарювання. Від їх ефективної діяльності в кінцевому рахунку залежать темпи розвитку економіки, динаміки макроекономічних показників, міра задоволення суспільних потреб і потреб кожного громадянина. Тим самим економічний інтерес кожного підприємця сприяє реалізації національного економічного інтересу, який виконує інтегральну роль в узгодженні інтересів нижчих рівнів.

Економічні інтереси визначають логіку державного регулювання національної економіки, політики і відображають існуючі реальні відносини. Нагальною потребою національної економіки є різноманітність і зростання інтересів окремих суб'єктів господарювання, професійних груп або інших носіїв економічних відносин. Найбільш сильний вплив на процеси розгалуження інтересів мають заходи із реформування відносин власності.

Різноманітність і рівноправність форм власності, що виникає при формуванні ринкових відносин, проведенні роздержавлення та приватизація власності неминує породжують численність суб'єктів ринку з такою ж різноманітністю економічних інтересів, намаганням їх носіїв забезпечити їх рівноправність. Достатньо навести такі цифри: кількість об'єктів ЄДРПОУ за період з 1997 р. до 2003 р. зростає на 273644 одиниці [17, с. 95].

Важливого значення для правильного розуміння економічних інтересів набуває їх спільне дослідження з двома провідними тенденціями розвитку економічної системи – процесом усупільнення і процесом відокремлення. Адже саме усупільнення, яке здійснюється на основі різних форм спільної діяльності, виступає невід'ємним атрибутом і умовою функціонування економічної системи, відтворюючись разом із ним. Набуваючи широкого масштабу та зрілих форм з поступовим рухом новітніх технологій, посиленням суспільної природи функціонування економічних процесів, глобалізацією світового господарства даний процес втілює закономірності до консолідації всіх сфер економічної життєдіяльності суспільства.

Усупільнення виступає матеріальною передумовою єдності та взаємодії економічних інтересів. Всебічне використання сучасних інформаційних технологій, поглиблення коопераційних зв'язків на вітчизняному та світовому ринках, інтернаціоналізація товарних і фінансових ринків відповідно до суспільних потреб об'єктивно ставлять учасників суспільного виробництва у положення носіїв спільних інтересів – колективних, галузевих, регіональних, загальнонародних, національних. Наявність реальної зацікавленості в успішному розвитку національної економіки залежить від узгодження інтересів особи та держави, можливості безпосередньої участі у вирішенні соціально-економічних питань.

Посилення соціально-економічних виявів особи означає, що носій власних інтересів значною мірою зацікавлений у позитивному розвитку національної економіки виступає носієм тих же самих складних і суперечливих процесів функціонування ринкової системи. Взаємодія численних господарських суб'єктів на ринку, вияв та реалізація особистих інтересів відбувається як на основі співробітництва, так і гострої конкурентної боротьби, суперництва. Конкуренція як структуротворчий механізм ринкової системи господарювання поширюється на різного роду спільні інтереси, обумовлюючи одночасно їх поєднання і дифузю, необхідність формування і використання знань, здібностей, умінь застосовувати їх в ринковому середовищі.

Економічна відокремленість кожної первинної ланки господарювання породжує властиві тільки для неї економічні потреби, цілі стратегічного й поточного розвитку, інтереси. Самостійність існування і розвитку особистих економічних інтересів залежить від можливості привласнювати дохід і управляти рухом матеріальних цінностей, власністю підприємства, фірми, компанії.

Зазначимо, що становлення ринкового механізму мотивації до праці пов'язано з вирішенням низки питань на мікро- і макроекономічному рівні, реальним реформуванням відносин власності. У цьому зв'язку доцільно розглянути механізми реалізації економічних інтересів у корпоративному секторі України, новостворених акціонерних товариствах, підприємствах, які здійснюють інноваційну діяльність, організаційно-правових формах господарювання, поява яких пов'язана з кардинальними змінами у відносинах власності.

Методологічним спрямуванням такого поглибленого дослідження є наступна послідовність аналізу руху економічних інтересів (рис.1).

Наведений алгоритм пропонує таку систему дій державних органів управління по розгортанню нових форм господарювання і вияви відповідних носіїв економічних інтересів, їх визначенню в контексті ринкової трансформації економіки, пошуку шляхів їх узгодження з інтересами розвитку національних інтересів.

Загальний аналіз наведених концепцій і стану розробки проблеми економічних інтересів показує розбіжності в теоретичних уявленнях щодо сутності інтересів, механізму їх реалізації та

реаліями практики, особливо в транзитивній економіці, яка відрізняється специфікою: слабка структурованість інтересів як результат економічної розмитості суспільства; відсутність сильних мотивів виділення провідної ланки за вертикаллю та взаємодії існуючих інтересів за горизонтальною ознакою; неопрацьованість питання впливу національного макросередовища на рух економічних інтересів в умовах глибоких структурних диспропорцій і значної залежності країни від світових ринків і процесів глобалізації.

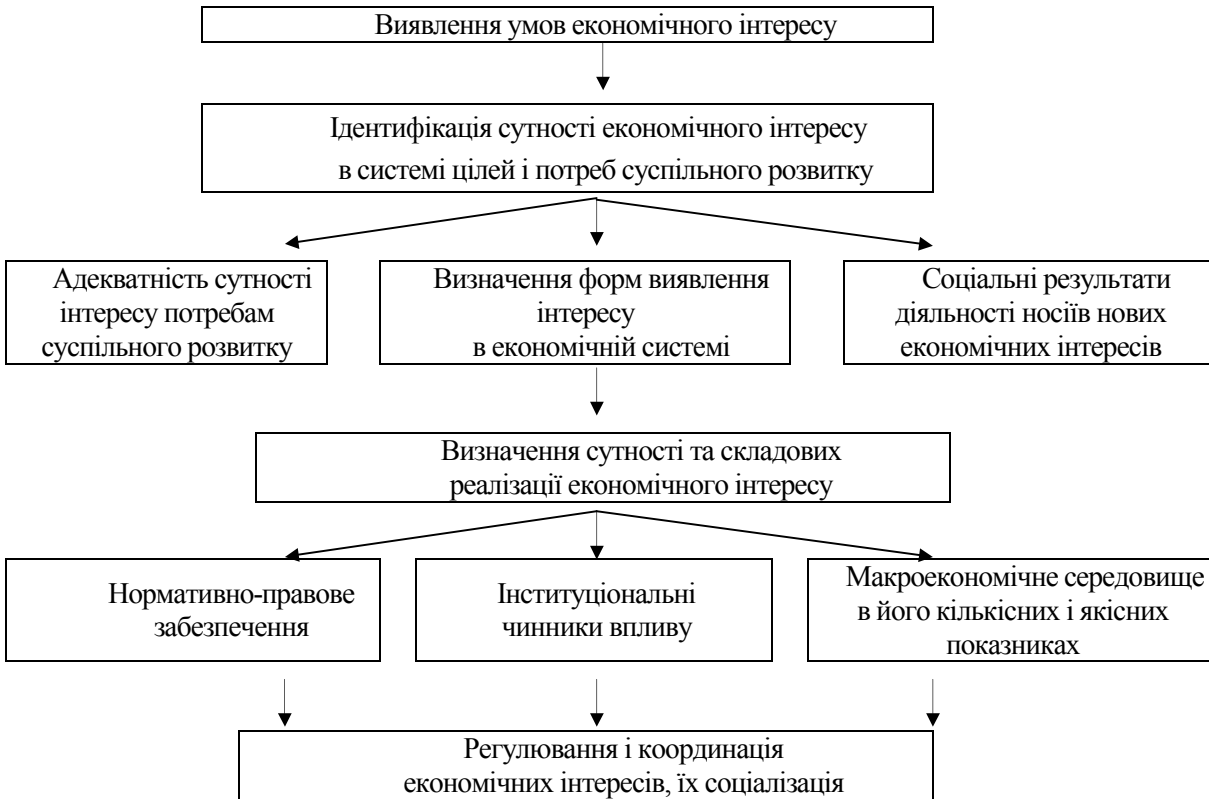

Рис. 1. Алгоритм дослідження взаємозв'язку змісту і механізму реалізації економічних інтересів

Суттєві зрушення в економічному розвитку західних країн з постіндустріальною моделлю розвитку змушують більш уважно аналізувати цілеспрямованість економічної політики щодо розвитку підприємництва в Україні. Зусилля науковців і практиків мають зосереджуватися на визначенні можливостей переорієнтації зусиль промисловців і підприємств на інноваційну діяльність, подолання технічного відставання. У зворотному випадку знаходження української економіки на периферії світових інформаційних і фінансових процесів обумовить вимивання національного багатства через механізм нееквівалентного обміну, втрату власних джерел економічного зростання у довготерміновій перспективі.

На відміну від 90-х рр., коли підприємницька діяльність тільки починала розгортатися в складних умовах економічної кризи, інфляції, обмежень із боку попиту, невідпрацьованості законодавчої і нормативної бази, початок ХХІ ст. характеризується зміною макроекономічного середовища підприємницької діяльності, зрушеннями її характеру і організації. Це є свідченням завершення первісного становлення підприємницького сектору в Україні, коли переважали такі види підприємництва, як комерційне (торгово-посередницькі операції) та фінансове.

На наш погляд, є деякі підстави для ствердження, що починає відновлюватися інноваційна функція підприємництва, посилюється її вплив на параметри економічної системи. Зростання інтелектуального потенціалу та науково-технічних інновацій, на думку І.І. Лукінова, суттєво змінює обсяги, структуру та якість виробництва, ринкового попиту і споживання [18, с. 7].

За цих умов переорієнтація комерційних, фінансово-посередницьких операцій у підприємницькому секторі до інноваційної діяльності здатна генерувати мультиплікаційний ефект, сприяти залученню до неї інвесторів, науковців, винахідників, фінансових посередників, інших зацікавлених юридичних і фізичних осіб.

Важливість приватизації, як передумови формування підприємництва полягає в зміні цілеспрямованості діяльності підприємств, їх організаційної та фінансової структури, форм взаємодії з

довкіллям, методів управління. Кінцевим результатом приватизації має стати формування ефективного механізму підприємницької діяльності, трансформація системи економічних відносин.

Аналітична оцінка результатів приватизації дозволяє багатьом дослідникам робити висновок про її спроможність створити ефективні економічні і правові інститути, які позитивно позначаються на ефективності діяльності приватизованих підприємств [19]. Позитивні результати ринкової інституціоналізації економіки засвідчують країни Центральної Європи та Прибалтики. Але досвід перехідних економік країн СНД не дає однозначних аргументів щодо ефективності приватизації. Ця різниця, за думкою фахівців, може бути пояснена впливом інституційних чинників. Такі країни, як Польща, Угорщина, прибалтійські держави досягли за рахунок встановлення ринкових інститутів, запровадження жорстких бюджетних обмежень для підприємств та гарантовану безпеку прав власності суттєвого економічного зростання [20, с. 55].

Фактор особистості, інтересів і потреб людини виступає рушійною силою структурних зрушень й сприяє появі нових секторів економіки, надає їй інновативного характеру. Ці проблеми та пошук мотиваційних механізмів інноваційної трансформації підприємств загострюють увагу вітчизняних і західних дослідників на питаннях провідної ланки мотиваційного механізму – економічних інтересах, які активізують підприємницьку діяльність.

Теоретичним підґрунтям визначення такої ролі підприємництва є концепція Й. Шумпетера, який стверджував, що джерелом розвитку економічної системи служать внутрішні процеси, нові комбінації факторів виробництва та обігу або різні нововведення в галузі технології або організації виробництва. Інновація розглядається як процес впровадження нових технологій, результатів наукових відкриттів і винаходів у соціально-економічну практику, суть якого полягає у створенні нового, застосуванні нового. Інновації, за його думкою, спрямовані на підвищення продуктивності і, як правило, на отримання додаткового доходу внаслідок втілення новинок і створення кращих за своїми якість ідей, технологій. Тобто бути підприємцем, за Шумпетером – це означає "робити не те, що роблять інші" й "робити не так, як роблять інші" [21, с. 199].

Важливим є висновок Шумпетера про те, що підприємництво виступає універсальною загальноекономічною функцією будь-якої економічної системи, органічно поєднується з виконанням таких видів діяльності, як управління, маркетинг, наукові розробки – і тому "розсіюється" серед різних спеціалістів. Право власності при цьому не є визначальною ознакою підприємця. Головний імпульс, який приводить капіталістичний механізм до руху і підтримує його, виходить від нових споживчих благ, нових методів виробництва і транспортування товарів, нових ринків і нових форм економічної організації. За цих умов визначальна роль належить не конкуренції цін або якості, а конкуренції введення нових продуктів, нових технологій, нових джерел забезпечення, нових організаційних форм, тобто конкуренції нововведень.

Інституціональне підґрунтя зростання підприємницької активності вимагає більш активного втручання держави в трансформаційні процеси. Створення підприємницької економіки вимагає формування дієздатної системи державної підтримки підприємництва, механізму ефективного фінансування й опосередкованого стимулювання підприємництва [22, с. 36–39].

Стратегія держави щодо зміцнення інституціональних основ підприємництва має полягати у забезпеченні позитивних соціально-економічних структурних зрушень відтворювальних процесів. Інституціональне середовище визначається законодавчими, організаційними, економічними та етичними чинниками, які формують підприємницьку поведінку. Схематично інституціональне середовище підприємницької діяльності може зображатися таким чином (рис.2).

Рис. 2. Інституціональне забезпечення підприємництва

Становлення такого інституціонального середовища в умовах перехідної економіки носить суперечливий характер, що відображається в протиріччях функцій інститутів, і навіть їх складу. В Україні в цілому створені такі інститути підприємницького сектору, як приватна власність, конкуренція; застосовуються ринкові принципи ціноутворення та зовнішньоекономічної діяльності, формується відповідна система оподаткування.

Водночас існуючі державні та ринкові інститути розвинені недостатньо, що обумовлює подальший розвиток відповідного природі економічних інтересів підприємців середовища.

Отже, механізм реалізації підприємницьких інтересів вбирає складну взаємодію нормативно-правових і інституціональних чинників до розгортання самостійної, ініціативної діяльності, що має інновативний характер і спрямована на задоволення особистих й суспільних потреб.

Література:

1. Агеев В.М. Экономические интересы и стимулы при социализме. – М.: Сов.Россия, 1995. – 184 с.
2. Єщенко П.С., Кваснюк Б.Є. Економічні інтереси соціалізму і вдосконалення господарського механізму. – К.: Знання України, 1974. – 43 с.
3. Каманкин В.П. Экономические интересы развитого социалистического общества. – М.: Мысль, 1978. – 296 с.
4. Комарницкий И.Ф. Взаимодействие и противоречия экономических интересов социализма. – Львов.: Світ, 1990. – 220 с.
5. Палкин Ю.И. Экономические интересы при социализме. – К.: Изд-во КГУ, 1971. – 42 с.
6. Радаев В.В. Экономические интересы при социализме. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1971. – 335 с.
7. Сизоненко В.А. Рыночная координация экономических интересов. – К.: Знание, 1991. – 19 с.
8. Чухно А.А. Перехід до ринкової економіки / АН України. – К.: Наукова думка, 1993. – 276 с.
9. Єрмошенко М.М. Національні економічні інтереси: реалізація і захист // Актуальні проблеми економіки. – 2001. – № 1–2. – С. 34–46.
10. Новицький В. Національні інтереси України в контексті цивілізаційних детермінантів і економічної глобалізації // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 26–33.
11. Сизоненко В.О., Колесник Н.Ф. Власність. Інтереси. Підприємництво: Питання теорії та методології. – К.: Знання, 2000. – 54 с.
12. Швайка М. Проблеми захисту національних економічних інтересів України в умовах глобалізації // Економічний часопис. – 2002. – № 6. – С. 21–27.
13. Симоненко В.К. Регионы Украины: проблемы развития. – К.: Наукова думка, 1997. – 263 с.
14. Чумаченко М. Управління соціально-економічним розвитком регіону // Економіка України. – 1998. – № 4. – С. 94–95.
15. Краткий французско-русский учебный словарь. – М.: Изд-во «Русский язык», 1978. – 668 с.
16. Кравченко А.И. Трудовые организации: структура, функции поведение. – М.: Наука, 1991. – 272 с.
17. Статистичний щорічник України за 2002 р. Державний комітет статистики. – К.: Консультант. – 662 с.
18. Лукінов І. До питання про концепції і моделі сучасного економічного розвитку України // Економіка України. – 2001 – № 6. – С. 4–11.
19. Szymmer J., Shigayeva T., Dubrovsky V. A Few Years Later: Privatisation Outcomes in Ukraine // НИИ Working Paper. – 1998.
20. Андреева Т.Е. Приватизація, структура власності та робота підприємства // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. – 2001. – № 1. – С. 55–56.
21. Шумпетер Й. Теория экономического развития (исследование предпринимательской пробыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры). – М.: Прогресс, 1982. – 382 с.
22. Сизоненко В.О., Ковальчук С.С. Економічні інтереси – рушійна сила ринкової трансформації. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. – 108 с.